

„Eltanácsoltak attól, hogy ezzel csináljak karriert”

Beszélgetés Marie-Madeleine de Cevinsszel

Marie-Madeleine de Cevins 1965-ben született egy nyolcgyermekes család hetedik gyermekeként. Gyermekkorát Metzben töltötte, egyetemre Párizsban járt. Három év filológiai alapképzés után felvételt nyert az École Normale Supérieure-be (Fontenay-St-Cloud). Mesterdiplomáját és a doktori fokozatot már középkori történelemből szerezte a Sorbonne Egyetemen. Egyúttal tanári képesítést is szerzett, és két évet tanított középiskolában. A doktori védés után, 1996-ban került az angers-i egyetemre középkori történelmet oktatni. 2010-ben sikeres habilitációja után nevezték ki egyetemi tanárrá a rennes-i egyetemre. A francia történész mindemellett feleség és édesanya is. Saját szavait idézve „négy gyermek és egy katona férj mellett a családi életem igencsak változatos volt – tizenkétszer költöztünk és kétszer voltunk kétéves kiküldetésben a trópusokon (Új-Kaledóniában és Djiboutiban). Talán ezért van mindig az a nyugtalanító érzésem, hogy folyton csak szaladok a gyorsan múló idő után.”

– Az 1990-es évek közepén a lublini Katolikus Egyetemen volt a CIHEC nagy konferenciája. Az egyik szekció előadásaira kis késéssel érkeztem, nem is nagyon néztem, hová ülök le. Az előadás közben a mellettem ülő fiatal kolléga egy jellegzetes francia írással, de magyarul írt cédulát csúsztatott a kezem alá. Így kezdődött immár húszéves barátságunk Marie-Madeleine de Cevins-nel. Adódik a kérdés: miért tanul meg magyarul egy francia történész? És persze miért kezd el érdeklődni a magyar és általában a közép-európai középkor története iránt?

– Valóban nincs túl sok olyan francia történész, aki megtanult magyarul. Ha valaki mégis tud, akkor általában magyar származású, ez azonban rám nem igaz. A Magyarország iránti vonzódásom első oka édesanyám személyéhez és tevékenységéhez kötődik. Ezért ajánlottam neki az első, egy „kereskedelmi” kiadónál megjelent, Szent Istvánról szóló könyvem (Saint Étienne de Hongrie, Fayard, 2004). Anyukám tagja volt egy olyan szervezetnek, amely a kelet-európai kommunista országokban élő keresztényeket támogatta, és gyermekkoromban otthon gyakran beszélt Európának erről a részéről. A húgom, Élisabeth védőszentje is Magyarországi Szent Erzsébet. Ebben a légkörben cseperedve a gimnáziumban az orosz választottam második nyelvnek – a magyar tanulására az iskolában természetesen nem volt lehetőség.

Annak, hogy a középkori Magyarország lett a kutatási témám, persze más okai is vannak. Amikor szakdolgozattémát kellett választani, engem – számos történészpalánta barátomtól eltérően – nem vonzott a lehetőség, hogy saját szülővárosom vagy régióm múltját kutassam: édesapám Périgord-ból származik, édesanyám családja félig breton, félig párizsi, miközben a lánykori neve német, én magam pedig Lotaringiában nőttem fel, ahová sem családi, sem érzelmi szálak nem kötöttek. Ehhez járult még, hogy három év rettenetesen intenzív tanulás után mindenképp le akartam térni a „kicövekelt útról” (ez a francia „classes préparatoires”,

vagyis az előkészítő kurzusok kemény rendszere, amiben a diák két-három évig teljesen elmerül...). Valami másra vágytam, valami távolira (hogy ne mondjak egzotikust), de azért mégsem túl távolira. Olyan témát kerestem, amelyet egy „nyugati” anélkül tud kutatni, hogy minduntalan megakassza valami a kerekeket. Az 1980-as évek közepén ez az orosz történelem kutatását eleve kizárta. Magyarország ebből a szempontból kevesebb nehézséget jelentett számomra; és hát éppen ebben az időben Jerzy Kłoczowski professzor tartott egy szemináriumot a Sorbonne-on Közép-Európa történetéről (mindenféle korszakról vegyesen). Volt már jelöltje a középkori Cseh- és Lengyelországra, de Magyarországra nem. Ő dobott be engem a magyar történelembe..., azzal a látásmóddal, ahogy azt ő látta (ennek minden előnyével és hátrányával együtt, amire még visszatérek). Így találkozott az ő érdeklődési területe az én vonzódásommal a középkor és a vallástörténet iránt.

Amint megérkeztem Magyarországra, hogy elkezdjem kutatásaimat, rögtön működött a varázslat: azonnal elcsábított az ország (először Budapest, azután Szeged és a többi) és a meleg, szívből jövő fogadtatás, amelyet az ott lakók részéről tapasztaltam, fiataloktól és idősebbektől egyaránt. A nyelvi korlátokat hamar leküzdöttem: először a debreceni nyári egyetemen, azután a párizsi *École des Langues orientales* néhány kurzusán vettem részt, de a legtöbbet „élesben” tanultam, a kutatásomhoz nélkülözhetetlen szakirodalom olvasásával és az országban töltött mindennapok során. Abban az időben Magyarországon kevesen tudtak franciául vagy akár angolul.

– *Az elmúlt évtizedekben folyamatosan kapcsolatban álltál magyar történészekkel, és a szakirodalmat is jól ismered. Kiktől tanultál Magyarországon, illetve Magyarországról a legtöbbet?*

– Az első magyar történész, akivel még 1987-ben Jerzy Kłoczowski-nak köszönhetően kapcsolatba kerültem, Fügedi Erik volt. Sohasem fogom elfelejteni azt a találkozást a saját otthonában, egy félhomályos budai lakásban, egészen közel a Dunához, egy óriási halom könyv között. Nagyon figyelt rám, türelmes volt, és tényleg igyekezett nekem segíteni. Meg kell mondanom, hogy teljesen elveszettnek éreztem magam: a témavezetőm nagyon tág témát adott, és fogódzónak csak három-négy magyar történész nevét kaptam, akiket budapesti tartózkodásom alatt fel kellett (volna) keresnem (egyesek egyébként nem is válaszoltak). Később nagy hasznomra váltak Engel Pál tanácsai és humora, Madas Edit finom figyelmessége a Széchényi Könyvtárban, és még sokan mások is.

De hogy a kérdésre pontosabban is válaszoljak, a legtöbbet Koszta László segített, aki Szegeden a doktori disszertációm írása idején is segített tájékozódni a szakirodalomban és a magyar forráskiadványokban meg a Budapesten kívül őrzött levéltári anyagokban is. Rajta keresztül kerültem kapcsolatba az akkor fiatal magyar középkorászokkal (Szende Katalinnal, Kiss Gergellyel, Hunyadi Zsolttal, veled és még másokkal is). Az egyik évben, amikor a férjemmel és a gyerekekkel autóval jöttünk Magyarországra, nagyjából az összes középkori (alapítási) dunántúli templomot megmutatta nekünk. Családom tagjainak ez rettenetes megpróbáltatás volt, és máig nem „emésztették meg” a pannonhalmi apátság reggeli menüjét... De Laci kóstoltatta meg velünk a világ legjobb halászevét is!

Sok más történészt is említhetnék (például Klaniczay Gábort, aki mindig bátorított), de levéltárosokat és könyvtárosokat is (nem is tudom, mit csináltam volna Sárosi Attila nélkül, amikor először mentem a Széchényi Könyvtárba). Közülük jó néhányan barátaim lettek.

– *A francia és a magyar történettudomány általában és ezen belül a középkorkutatás is több tekintetben más szemléletet képvisel. Ismerve mindkét oldalt, Te hogyan látod, miből*

fakadnak ezek a különbségek? Egyáltalán: tényleg nagyok a különbségek, vagy ez inkább csak a látszat?

– Anélkül, hogy túlhangsúlyoznám, azt mondanám, hogy a magyar középkorkutatásra még mindig jellemző a ragaszkodás a „pozitívista” történészek módszeréhez: fontos az apró részletekbe menő és specializált tudás és az ugyanezzel jellemezhető monográfiák, ami gyakran a szintetizálás kárára válik. Ez köztudottan a magyar és a német történettudományi iskola közötti régi kapcsolatra vezethető vissza – ugyanez a kapcsolat megfigyelhető a cseh és a lengyel középkorkutatásban is. De az 1970-es évektől a *nouvelle histoire* is teret nyert Magyarországon. A rendszerváltozás után ez a szemlélet gyorsabban terjedt, köszönhetően az angolszász publikációk megismerésének és az olyan multidiszciplináris intézményeknek, mint a CEU (*Department of Medieval Studies*). Klaniczay Gábor, aki Franciaországban Jacques Le Goffnál tanult, ehhez nagymértékben járult hozzá. Még előtte Fügedi Erik szintén számos, általa nagyon inspirálónak tartott munkát ajánlott Le Gofftól.

A másik oldalról nézve, a francia középkorászok többsége (nyilván nem mindenki) számára az *Annales*-iskola öröksége meghatározó. A lehető legnagyobb mértékben törekszenek a diszciplináris határok megszüntetésére, állandóan elvont fogalmakat igyekeznek megragadni, olyan koncepciókat, amelyek mintegy „egybefoglalják” a forrásokból összegyűjtött tényszerű adatokat. Kissé általánosító megfogalmazásban: a monográfiáknál jobban szeretik a szintézist, és rendszeresen alkalmazzák az összehasonlító megközelítést. Olykor szándékosan választanak szubjektív, „érzékeny” vagy személyes nézőpontot, mindezt nyíltan vállalva (példaként említhető Georges Duby). A kulcsszó a „globalitás”: a francia történészeket szinte jobban érdeklik egy forrás keletkezésének körülményei, mint maga a tartalma vagy a formája. Ezért helyeződik a hangsúly inkább a reprezentációra, semmint magukra az eseményekre.

De ezek a különbségek, nekem legalábbis úgy tűnik, csökkenőben vannak, már csak azért is, mert a nyelvi korlátok eltűntek, amióta elterjedtek az angol nyelvű publikációk.

Ami engem illet, én a francia módszertanból két réteget kaptam: az egyiket a professzoraimtól az *École Normale Supérieure*-ön és a *Sorbonne*-on, a másikat első mesteremtől, Jerzy Kłoczowskitól, aki lelkes csodálója volt a *nouvelle histoire*-nak. Rajongott a nagy körképért (miután megírt néhány elképesztően alapos és máig érvényes tanulmányt a domonkosok gazdálkodásáról), és lelkesedésében nyomasztóan nagy szakdolgozati témát adott nekem, ahogy említettem. „Ennek a megírásához több életre volna szükség” – mondta nekem Fügedi, miközben szánakozva nézett rám. Hosszú ideig őriztem vonzódásomat a szintézis iránt, annak minden előnyével (felülről nézni a világot) és hátrányával (az elsődleges források szükségszerűen némileg felületes ismerete, önkényes általánosítások vagy elhamarkodott következtetések megfogalmazásának kockázata). A monográfia műfajára jóval később jött meg a kedvem, amikor már „átszakítottam a szalagot”. Mintha éppen az ellenkező irányban futottam volna be a pályát...

– Tavalay zárult le az általad kezdeményezett MARGEC program, amelynek célja francia, cseh, lengyel, román, erdélyi magyar és magyarországi kutatók részvételével a koldulórendi gazdálkodás kutatása volt Közép-Európában. A tapasztalatok nyilvánvalóan vegyesek, amint az ilyen több éves projekteknél lenni szokott, az eredmény nem pontosan az, mint amit a kutató előzetesen várt vagy tervezett. De magának a kutatásnak volt egy szintén francia kutatók által kezdeményezett előzménye. Ebben az összehasonlításban hogyan értékeled a MARGEC eredményét?

– Franciaországból indulva, kizárólag francia finanszírozással (a támogatást az *Agence Nationale de la Recherche* adta) kezdeményezni egy közös kutatási programot, amelybe egész

Közép-Európából hívunk részt vevő kutatókat, már önmagában kihívás. Nem tudok arról, hogy lett volna ehhez hasonló az ellenkező irányból. A vállalkozás még merészebb volt, mivel egyes közép-európai történészek alig érdeklődnek az összehasonlító megközelítés iránt – ami végül is visszavezet bennünket a már emlegetett módszertani különbözőséghez: egy francia történész számára a komparatív módszer elengedhetetlen, különösen, ha a közép-korról beszélünk, ahol a nemzeti megközelítésnek nem sok értelme van.

A kockázatot több szempontból is érdemes volt vállalni. Mindenekelőtt azért, mert számos közép-európai kutató, aki korábban alig ismerte egymást, gyümölcsöző párbeszédet folytatott a kutatásairól. Emellett ott vannak a műhelybeszélgetések, a konferenciák, az egyéni és főleg a közös publikációk, amelyek mind ebből a programból születtek, akárcsak az egyes kolostorok adatait feldolgozó online adatbázis, amelynek a tartalma folyamatosan gazdagodik, még ha lassan is.

Mert az érem másik oldala az, hogy az ANR nem engedi (szabályozási okok miatt) nem francia fiatal kutatók alkalmazását, hogy ők végezzék el a legunalmasabb vagy leginkább időrabló munkát: a forrásjegyzék összeállítását, az adatbázis feltöltését, a fordítások elkészítését. Ez nagyon lelassította a tervezett munka elvégzését.

A projektet erősen hátráltatta (és hátráltatja) egy olyan tényező is, amelyet minden franciaországi kutatásnál pontosan előre lehet látni, nevezetesen az oktató kutatók munkakörülményei. Már nem tudnak elég időt fordítani a kutatásaikra az egyre növekvő adminisztratív terhek és az egyre több óratartási kötelezettség miatt. Ráadásul a kurzusok tartalma időről időre változik, és ezek nem is olyan szemináriumok, mint sok más országban. Ugyanez igaz az egyetemi tanárookra is, akikre e tekintetben ugyanaz a szabályozás vonatkozik, mint a docensekre. Emiatt romlik a kutatások minősége, és lassul a haladás üteme. Egyes kollégák azt várják, hogy nyugdíjba mehessenek, és újra elővehessék évek óta félretett kutatási terveiket...

– *Ami azt illeti, ezek a problémák Magyarországon sem ismeretlenek. De visszatérve a tudományra: a ferencesek történetének kutatása személyes ügyed is. Az elmúlt évtizedekben nemcsak cikkeket, hanem egy vastag könyvet is írtál a rend obszerváns ágának magyarországi történetéről, amiért – ahogy mondani szokás – hideget is, meleget is kaptál. Az elismerés mellett nagyon éles kritika is érte ezt a kötetet. Hogy látod: tartalmi vagy szemléleti kérdések váltották ki a kritikát?*

– Ezzel a kérdéssel védekezésre készíted, de őszintén fogok válaszolni. Először is szeretném relativizálni a könyvvel kapcsolatban megfogalmazott kritika élességét. Sok dicsérő kritikát ismersz magyar történészek tollából? Ezzel arra utalok, hogy a francia történészek sokkal jobban becsomagolják a mondandójukat, mint magyar kollégáik, ha egy pályatárs munkájának értékeléséről van szó, még akkor is, ha az illetőt egyébként leszólják. A pályatársak közti udvariasság egyik formája ez, valószínűleg...

Mindemellett igazad van. Összességében a munkáim „hűvös” fogadtatásban részesültek a magyar történészek részéről. Egyébként nem is csak ez a könyv. A doktori disszertációm magyar fordítását, amelynek témája az egyház helyzete volt a magyar városokban (2003), kiáltó csönd fogadta. Hallottam, hogy a fordítás lehetett az oka, de biztos nem csak erről van szó. Ma már én is látom gyengeségeit, amelyek leginkább a már említett „kloczowskista” történelemszemléletemből fakadtak, és ezért vállalom a felelősséget. Vagy vegyünk egy másik példát: egy évvel később, a *Saint Etienne de Hongrie* című könyvem nemigen tetszett Magyarországon, miközben pozitívan értékelték Franciaországban. Hangsúlyozom, hogy ismeretterjesztő életrajznak szántam, olyan francia nyelvű olvasóközönség számára, amely semmit sem tud a magyar történelemről. Historiográfiai részletek miatt támadni, ahogy ezt egy magyar kolléga tette, egyszerűen céltévesztés. Könnyen találhatnék én is tévedéseket vagy

kétes megközelítéseket magyarok által írt ismeretterjesztő kézikönyvekben vagy életrajzokban. Ezt az eljárást udvariatlannak tartom.

Visszatérve a habilitációs disszertációból készült, a magyarországi ferences obszervanciáról írt könyvemre, leszámítva egy korai súlyos kritikát – amellyel több ponton egyet is értek, és amely nagyon hasznos volt számomra a későbbi kutatásaim során –, más, lényegesen pozitívabb visszhangok is eljutottak hozzám. Ebben az esetben is szintézis megírásáról volt szó. A műfajnak megvannak a maga hiányosságai, de legalább annyi hasznot is hoz. Ha önkritikát kellene gyakorolnom, azt mondanám, hogy a könyv legnagyobb hiányossága (akárcsak a doktorimból készült köteté) az, hogy egyrészt alapvetően a (gyakran mára elavult) szakirodalomra támaszkodik, másrészt a normatív forrásokra, miközben kimaradtak a tényleges gyakorlatra vonatkozó források. Ez nagyrészt azoknak a körülményeknek a következménye, amelyek között a könyv íródott. Hiába vártam választ attól a néhány magyar kollégától, akik ugyanezen vagy hasonló forrásokon dolgoztak, és akiknek a válasza bizonyos hiányokat befoltozhatott volna. Az apostoli *Penitenciaría* anyagához nem férhettem hozzá, mert magyar történészek már dolgoztak rajta. Nem tudtam közvetlenül kutatni az Országos Levéltár kézirat forrásait sem, mert akkor ezek még nem voltak fenn az interneten. Családi és hivatali okok miatt nem is tölthettem hosszú hónapokat Budapesten. Röviden, az akkori körülmények között szükségem lett volna még tíz évre... Mindezek tetejébe a kiadó erősen sürgetett, hogy a könyv minél gyorsabban megjelenhessen, emiatt viszont nem volt időm megcsinálni azt a korrektúrát és kontrollszerkesztést, amelyet a habilitáció és a publikáció között szerettem volna. Azóta már vagy tucatnyi hibát találtam, amelyeket mindig jelzek is a publikációimban. Azt azért hangsúlyoznám, hogy ezek a hibák – legalábbis eddig – nem cáfolták a munka végkövetkeztetéseit.

A koldulórendi konfraternitásokról írt könyvem viszont, úgy tűnik, pozitív visszhangra lelt Magyarországon. Fontos tudni, hogy franciául írtam, de tudatos döntés volt, hogy először magyar fordításban jelenjen meg (2015) – az angol változat remélhetően 2018-ban fog megjelenni. Számomra ez a – kiadói szempontból abszurd – döntés egyfajta köszönet volt, „adjuk meg a császárnak, ami a császáré”: az Országos Levéltárban „ölembe borult” nagy mennyiségű, a konfraternitásokkal kapcsolatos oklevél nélkül sohasem tudtam volna megérteni és megmagyarázni ennek a sajátos és mind Magyarországon, mind másutt nem elég mélyen megértett lelki társulásnak a természetét.

– Kicsit furcsa olyan valakitől megkérdezni, aki szinte egész kutatói pályáján magyar vagy Magyarországot is érintő témákkal foglalkozott, ráadásul rendszeres kapcsolata is van magyar kollégákkal, de mégis: mennyire érdeklí a francia középkorászokat a középkori Magyar Királyság vagy tágabban Közép-Európa története? Változott-e a térségről alkotott kép az elmúlt harminc-nyolcvan évben? Lehetne-e, és ha igen, hogyan lehetne erősíteni, bővíteni a kapcsolatokat?

– Nyilván jobban tettem volna, ha hallgatok a tanáira az *École Normale Supérieure*-ön, akik eltanácsoltak attól, hogy a (középkori) magyar történelem kutatására adjam a fejem, hogy „ezzel csináljak karriert”: azt mondták, ez túl szűk és hálátlan terület, amely iránt semmiféle érdeklődés sincs Franciaországban – ez röviden azt jelenti, hogy „nincs rá kiadó”. Ők így látták. Nem hallgattam rájuk, mert egyáltalán nem érdekelt a karrierem: fel akartam fedezni egy más-milyen történelmet, egy másik ország történetét, más szokásokkal, a többi nem számított. E tekintetben nem is csalódtam. Ami a többit illeti, a tanáiraiknak teljesen igazuk volt!

Egyébként a helyzet nem javul. Magyarország története (akárcsak Közép-Európáé, amelyet a médiában és az egyetemi előadótermekben még mindig Kelet-Európának neveznek, minden tiltakozásom ellenére) ténylegesen nem sok embert érdekel Franciaországban. Az az

érdeklődés, amely a közép-európai országok többségének uniós csatlakozását megelőzte, illetve követte, mára teljesen elmúlt. Ami még rosszabb, a nacionalizmus és az idegengyűlölet növekedése óta Magyarországról (általában) negatív kép alakult ki. Bizonyos értelemben elvesztette Franciaországban a „rokonszenv tőkéjét”, és a szovjet rendszer áldozatából olyan orszaggá lett, amely szándékosan választotta a „régii démonjait” (ez a kifejezés gyakran feltűnik a francia médiában), vagyis olyan gondolkodásmódot és kormányzatot választott, amely tagadja a szabadság és az emberi méltóság alapelvét. Ennek következtében francia kiadót találni egy Magyarországról, különösen a középkori Magyarországról szóló könyvhöz eleve kudarca itélt vállalkozás.

Mindemellett magyar részről nem érzem azt, hogy valóban figyelnének ezekre a jelekre. A kérdés megfogalmazása számomra egyfajta fatalizmust sugall. Gyakran hallani: „minek a sok erőfeszítés, a mi országunk a határainkon túl nem érdekkel senkit, legkevésbé Franciaországban”. Ez szerintem nagy kár, mert ha a magyarok sem hisznek benne, akkor az úgy tényleg elveszett.

Minden bizonnyal ez az oka annak, hogy nem kaptam semmilyen hivatalos elismerést azért a sok évért, amit egy olyan ország történetének kutatására fordítottam, amely nem a hazám. Francia kollégáim olykor meg is lepődnek ezen. De ettől még jól alszom, mert egyébként egyáltalán nem vonzódok a kitüntetések és a címek iránt!

Az akadályok ellenére vagy éppen ezek miatt igen, valóban szükség van a két ország közötti kapcsolatok erősítésére. E tekintetben mesterem, Jerzy Kłoczowski nyomdokain járok, aki sokat tett azért, hogy közelítse a nézőpontokat Európa két szélé között, mindezt csodálatra méltó kintartással és lelkesedéssel. Ami a középkort illeti, mindent vagy majdnem mindent az alapoktól kell kezdeni. A szélesebb közönség számára franciául írt munkák továbbra is azt a képet közvetítik Magyarországról, amelyet a német történettudomány terjesztett el az 1980-as években. Ami a (dicsőséges vagy tragikus) tényanyagot illeti, ezek olyan magyar származású, franciául író szerzőktől származnak, akiknek nem volt történész képzettségük. A középkori Magyarország történetéről szóló, eredetileg egyetemi tankönyv francia fordítása (Engel, Kristó, Kubinyi, Rennes, PUR, 2000 és 2008) előrelépés ebbe az irányba, még ha a mű olykor el is csüggeszti az olvasót, mivel nagyon az eseménytörténetre koncentrál, és a fordítás sem mindig pontos.

Francia kollégáim olykor a magyar középkortudomány „révészének” neveznek – máskor tréfásan „*Madame Hongrie (médiévale)*” vagyok. Tényleg igyekszem tenni azért, hogy orvosljam Franciaországban a középkori Magyarországot illető félreértéseket vagy félismereteket. Tartok egyetemi kurzusokat (amelyeken mindig valódi kíváncsiságot tapasztalok a hallgatók részéről), és ezt szolgálják a publikációim és a közös kutatási projektjeim is. Ez nagy alázatot igényel, mert tényleg az elején, vagyis a legalapvetőbb fogalmakkal kell kezdeni. A Közép-Európa középkoráról írt kis kézikönyvem (PUR, 2013) részben betölti ezt a szerepet – anélkül, hogy csak Magyarország történetére szorítkozna. Annak a kutató szemináriumnak, amelyet kollégámmal, a Csehországot kutató Olivier Marinneel szerveztünk hat éven át a párizsi l’ENS Ulm keretében a közép-európai egyház- és művelődéstörténetről, ugyanez volt a célja, ezúttal az egyetemi közönséget megcélözva. Azon túl, hogy érzem magyar (és nem magyar) kollégáim megbecsülését, az a tény, hogy nemrég bevásárolták a *Századok Nemzetközi Tanácsadó Testületébe*, francia részről pedig felvettek az *Institut Universitaire de France* tagjai közé (2017–2021), számomra azt jelzi, nem vagyok egyedül, aki úgy gondolja, hogy érdemes folytatni az erőfeszítéseket.

A beszélgetést készítette: F. ROMHÁNYI BEATRIX